

2. esej

Zhodnot' a srovnej přístup M. Harnera, J. Frazera,
V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu
náboženství.

Jan Kvíčala

Náboženství se stalo součástí lidské kultury již velmi dávno a s přesností nelze určit okamžik jeho vzniku. Již v dobách lovců a sběračů byl rozšířen mýtus posmrtného života spojený s rituály a jinými náboženskými úkony, ale existují domněnky, že náboženství, ať už v primitivním pojetí, existovalo i mnohem dříve. Napříč celou historií náboženství zaujímal své místo, ať u společností primitivních či vyspělých. V určitých historických etapách pak hrálo rozdílnou roli. Neznámá to však, že každý člověk je věřící. V západním světě v dnešní době věřících spíše ubývá. Tak jako existuje obrovské množství různých náboženství, tak existuje i nespočet jeho definic. Není proto divu, že se studiu náboženství dostalo mezi zájmy sociálních antropologů, kteří se prostřednictvím pozorování obřadů, modliteb, zaklínadel aj. snaží nalézt nejmenšího společného jmenovatele náboženské zkušenosti. (Murphy, 1998) V této eseji se budu zabývat přístupy M. Harnera, J. Fräsera, V. Turnera a E. Evanse - Pritcharda ke studiu náboženství a provedu srovnání jejich praktikovaných metod a získaných poznatků.

Michael Harner studium náboženství spojil především se šamanismem, který nepokládal primárně za náboženství, ale spíše ho chápal jako určitou náboženskou metodu. Svoje poznatky se snažil importovat do západního světa a to především záležitosti týkající se šamanského léčení. Harner započal svůj terénní výzkum u ekvádorských indiánů v kultuře lidí Jivaro, kde neprováděl pouze pozorování, ale dokonce se sám ponořil do tajů šamanských praktik a získané poznatky sepsal v knize *Cesta Šamana*. Další lokalitou jeho působnosti se stala peruánská Amazonie, kde žije lid Conibo. Zde se na vlastní kůži přesvědčil o používání psychoaktivních látek při šamanských rituálech, o čemž později publikoval knihu *Halucinogeny a šamanismus*. V této knize uvádí, že hlavním smyslem užívání drogy není ovládnutí šamana, ale ovládnutí drogy šamanem samotným. Harner byl přesvědčen, že všechny jeho získané poznatky jsou aplikovatelné na všechny lidi i v západním světě. Proto se Harner označuje jako "going nativ" z důvodu snahy přiblížit šamanské praktiky západnímu světu. Jeho snaha vyvrcholila v roce 1970, kdy začal pořádat vzdělávací semináře pro veřejnost, což později vedlo k založení Nadace pro šamanská studia v Norwalku.

Skotský antropolog, etnolog, etnograf a evolucionista Sir James Fraser se označuje jako jeden z nejvýznamnějších vědců zabývajících se náboženstvím, rituálem, magií a mýty. Samotnou magii považoval za předstádium vzniku náboženství. Původně Fraser studoval klasickou filosofii a tímto směrem se ubíraly i jeho další práce. Až v roce 1886 přeorientoval svoje zájmy v důsledku zpracování hesel totemismus a tabu. Díky tomuto zkoumání vznikla díla *Totemismus a exogamie*, kde tvrdil, že právě uctívání zvířat a rostlin bylo nejranější formou náboženství a přelomové několika svazkové dílo *Zlatá ratolest*, kde se zabýval magií a mýty. Kniha byla psána laickým stylem, tudíž byla velmi dobře pochopitelná i pro širší veřejnost, čímž se stala poměrně oblíbenou. Základem *Zlaté ratolesti* byl fenomén tabu definovaného jako soubor náboženských zákazů nebo jako projev selhání intelektu archaických společností. Civilizované společnosti nejsou na tabu nikterak závislé. Dále zde zmiňuje, podle nalezených záznamů jistého cestovatele, institut posvátného krále, který byl každoročně obětován a vystřídán dalším kandidátem, což je podobné schéma jako při nutnosti zabít zlatou ratolestí starého kněze novým, který jej vystřídá. V dalších dílech popisoval magii jako první náboženskou zkušenost lidstva, která přechází do instituce posvátného krále a tvoří základ života archaické společnosti. Tímto Fraser učinil první krok k pochopení vztahu mezi mocí a symbolickou funkcí.

Britský antropolog Victor Turner studium náboženství zaměřil na rituály, obřady průchodu a studium symbolů. Působil jako pracovník na livingstonském institutu a tato pozice ho dovedla k jeho celoživotnímu studiu kmene Ndembu v Zambii. Pozornost jeho zkoumání zaměřil na rituály, kde hledal funkčně sjednocující aspekty a pohlížel na jejich hlubší význam pro účastníky. Za jeho nejvýznamnější dílo je považována kniha koncipovaná jako soubor přednášek *Průběh rituálu*, kde se popisují rituály v již zmiňované společnosti Ndembu, s kterými pobýval a účastnil se jak každodenního života tak i jejich náboženských zvyků a rituálů. V knize popisuje, jak teoretické znalosti o kmeni zprvopočátku bránily k pochopení této společnosti. Musel odhodit všechny předsudky a význam jednotlivých rituálů detailně zkoumat. Navazuje i na Gennepovo rozdělení přechodových rituálů, tedy odloučení, pomezí a přijetí, kdy se zaměřil na liminární (prahovou) část

rituálu. Tedy na fázi mezi statusovými změnami v životě jedince. Dále zavádí pojem *communitas* vytvoření pomocí prostředků plynutí. V praxi to znamená, že lidé patřící do *communitas* si osvojují nízký status a dbají spíše na osobní vztahy než na společenské závazky. Proto se *communitas* dá jednoduše vysvětlit jako bezprostřední bytí tady a teď. Nevýhodou je však, že tento stav není dlouhodobě udržitelný narozdíl od pevné společenské struktury, protože jde o jakési volné plynutí. Proto se podle Turnera *communitas* nevejdou do běžné klasifikace každodenního života a proto je třeba regulovat jejich působnost a celkovou společenskou strukturu ochraňovat negací *communitas*.

Edvard Evan Evans - Pritchard je dalším z britských antropologů zabývajícím se náboženstvím, který se řadí mezi strukturální funkcionalisty. Jeho práce započala prováděním etnografických výzkumů v Africe, kde analyzoval lid v oblasti republiky Kongo a jižního Sudánu Azande a poznatky, které zde získal vydal v knize *Věštci a kouzlo mezi Azande*. Jeho další výzkum zaměřil na sudánský lid Nuer popsaný v knize *Nuer: Popis druhů obživy a politických institucí*. Oba národy byly považovány za primitivní, on však toto pojmenování odmítal a nazýval je taktně jako odlišné. V Africe působil i během války jako důstojník, tudíž byl s místní společností stále v kontaktu. Evans - Pritchard nevedl žádnou velkou teorii, ale upřednostnil dlouhodobý terénní výzkum mezi těmito primitivními národy. Díky těmto poznatkům tvrdil, že pochopení Azande náboženství, kde je praktikováno čarodějnictví a věštcetví, nelze bez společenského kontextu, protože místní náboženství je používáno i pro řešení sporů. Čarodějnictví je vlastně nejběžnější formou magie. U Nuerů je praktikována abstraktní monoteistická víra včetně existence duchů a uznávají i totemismus.

Sám také kritizoval dříve působící antropology za provedení prohlášení o primitivních národech bez dostatečných znalostí získaných dlouhodobým výzkumem, tedy považoval za nutnost získávat informace přímou účastí v dané společnosti. Chybou je i zaměření se na jeden aspekt náboženství, protože je třeba vnímat ho jako jeden celek. Teprve poté lze náboženství správně pochopit a tím pádem i poznat zákonitosti daných kultur.

Prostřednictvím této eseje lze pozorovat, že pohled na náboženství se měnil nejenom kvůli době, kdy probíhal výzkum jednotlivých antropologů, ale hlavně kvůli individuálním vlastnostem každé z pozorovaných kultur. Každý ze čtyř antropologů se zaměřil na určité aspekty dané společnosti podle jejich zažitých tradic. Částečnou roli hraje i osobní zájem antropologa o určitou náboženskou oblast. Lze vidět i rozdíl ve způsobech zkoumání, kdy Fraser vsázel na pouhé zpracování údajů, zatímco Evans - Pritchard kladl obrovský důraz na důkladné pozorování přímo v dané společnosti, stejně jako Turner, který ve zkoumaném kmeni také dlouhodobě pobýval. Rozdílné zkoumání provedl vzhledem k zbývajícím třem antropologům Harner, který svoje zkoumání šamanismu neudržel jen v teoretickém pozorování, ale i on sám se stal aktivním účastníkem příslušných rituálů, což mu pomohlo danou problematiku pochopit z úplně jiné strany než ostatní.

Důležitou roli hrají i nové objevy a teorie, které přicházely a postupně ovlivňovali další antropology. Mezitím se ale každá společnost vyvíjí, což je také dalším faktorem změny výsledků pozorování. Proto nelze popsat všechna náboženství a toto téma bude vždy jakousi nekonečnou zásobárnou nových poznatků a jeho zkoumání bude stále v popředí zájmů antropologických pracovníků.

Použitá literatura:

- Eriksen, Thomas H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál
Murphy, Robert. 2004. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Praha: Slon
Fraser, James George, 1977. *Zlatá ratolest*. Praha: Odeon
Bowie, Fiona. 2008. *Antropologie náboženství*, Praha: Portál
Turner, Victor. 2004, *Průběh rituálu*, Computer Press
<http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer>
http://www.eastwick.cz/Prubeh_ritualu.htm